

1

Innleiing

Innleiingsvis skal jeg her kort greie ut om navnet på språket som er gjenstand for denne grammatikken, og hvor vi finner informasjon om kvensk språkstruktur. Videre skal jeg fortelle om bakgrunnen for denne grammatikken og om de kvenske dialektene. Til slutt i innleiinga skal jeg si noe om hva slags inspirasjonskjelder jeg har hatt, hva som er målet med grammatikken, og hvordan den er bygd opp.

1.1 Hva heter språket og folket?

Nordmenn har kjent til det finskætta folket som har bodd nordpå og gått under navnet *kvæn(er)*, i hvert fall fra sagatida. For nordmenn har det også vært klart hva slags språk disse «kvænene» har snakka: Det var «kvænsk» eller – etter dagens ortografi – kvensk. Det var derfor naturlig da kvenene i 1998 av den norske staten blei tilkjent status som nasjonal minoritet, at de blei omtalt som nettopp *kvener* i offisielle dokument. På samme måte blei også *kvensk* valgt som navn på språket da det i 2005 blei anerkjent som eige nasjonalt minoritetsspråk uavhengig av finsk.

Derimot står det ingenting i offentlige dokument om hvilke navn som hadde passa best på kvenene og språket deres på deres eige språk. Og det er heller ikke lett å avgjøre disse spørsmåla. Som kjent har kjært barn mange navn, og det gjelder også kvenene og språket deres. Jeg skal derfor her innleiingsvis drøfte disse spørsmåla litt nærmere.

Ordet *suomalainen* ('finlender; finsk') har fra gammalt av vært kjent i kvensk. Men det har nesten ikke vært brukt som inngruppenavn, det vil si av folk som bodde i Norge. Det har vanligvis betegna folk som bor i Finland, men ofte også egne forfedre, som kom fra Finland. Men når folk omtaler seg sjøl, så har jeg hørt at de sier «Mie olen suomen lähtöö» eller om så «suomalaislähtöö» ('Jeg er finskætta'), men neppe «Mie olen suomalainen» ('Jeg er finlender/finsk'). I

Finland har man rett nok ofte snakka om *Ruijan suomalaiset* ('Finlendere i Nord-Norge') i spørsmål om kvener. Denne betegnelsen kom særlig i bruk i finsk litteratur da nasjonalismen kom på moten i begynnelsen av 1900-tallet, og i de første tiåra av det sjølstendige Finland.

I nyere tid bruker folk som meiner at språket deres er finsk og ikke kvensk, ordet *suomalainen* også om seg sjøl: De er norskfinner.

Det eldste belegget på hvordan kvenene betegna seg sjøl, er et dokument som er bevart i arkivet til Lyngen sokneprestembete for åra 1769 og 1770. Der berettes det om «Qvænerne» at «fra Tornaa Lapmark ere fast alle de Qvæner her findes. Jkkun een Kone fra Finland, som kom hid i aar 1741». Og så følger merknaden: «Qvænerne fra 1ste sted kalde Sig Selv *Landa=laizet* fra sidste Sted *Suoma=laizet*.» På 1700-tallet ser det i hvert fall i Nord-Troms ut til at de folka som hadde sine røtter i Tornedalen og i svensk lappmark, kalte seg sjøl for *lantalaiset*, og de som var fra de administrative områda som på den tida blei kalt for Finland, og som bare strakte seg til litt nord for Kemi, kalte seg for *suomalaiset*.

Det neste belegget er fra fortellingene fra kvener i Nord-Troms i 1890-åra som Just Qvigstad ga ut i 1921 (Qvigstad 1925). Der brukes vanligvis begrepet *lantalainen* om kvener. Også Johan Beronka (1885–1965), som var prest i Vadsø og andregenerasjons kven, kaller alltid kvener for *lantalaiset* i sine fortellinger (1921). I det upubliserte og udaterte finskspråklige artikkelmanuskriptet «Norjan suomalaiset» ('Norges finlendere') skriver han om den betegnelsen kvenene brukte om seg sjøl, at «He kutsuvat itseänsä yleensä *lantalaisiksi*» ('De kaller seg sjøl vanligvis for *lantalaiset*').

Så kanskje *lantalainen* ville vært et høvelig inngruppenavn?

Lantalainen var da også en vanlig betegnelse som hørtes mye blant kvenner enda den gangen jeg flytta til Nord-Norge i 1979. Av en eller annen grunn ser det likevel ikke ut til at det har vært noe særlig populært navn, og at i hvert fall folk fra Finland ikke likte det. Det skyldes nok at ordet *lanta* i dagens finsk betyr 'gjødsele, møkk', og noen har meint at betegnelsen *lantalainen* kom derifra. Men et slikt ord er ikke kjent i kvensk. Ordet for 'møkk' heiter *sonta*, og 'gjødsele' er (*maan*)*höystö* på kvensk. Det er på det rene at ordet *lantalainen* ikke har noe med møkk å gjøre. Likevel har kvenene blitt gjort narr av (også) for dette ordet. Det er kanskje derfor ordet *lantalainen* ikke forekommer i dagens kvenlitteratur. (Om etnonymet *lantalainen* se også Ryymin 2007.)

Men hva med navnet på språket? Hva har kvenene brukt å kalle språket sitt for, og hvilket navn bruker de i dag?

Det synes å ha vært vanlig at kvenene har kalt språket sitt for *suomen kieli* ('finsk'). Noe anna navn har jeg ikke hørt folk bruke før i de aller siste tiåra, og jeg har heller ikke funnet det i gamle intervjuopptak, dokument eller i litteraturen. Kvenskjalende har tenkt at språket deres er en finsk dialekt. Det er ikke noe rart med det i det heile tatt, i og med at det har mange fellestrekk med dialektene på finsk side av grensa og med de austersjøfinske dialektene på svensk side av grensa, det vil si med *meänkieli* ('vårt språk') eller tornedalsfinsk.

Om dialektene på norsk side er det også blitt sagt at de er gammaldags finsk, og derfor har noen meint at *vanhaasuomi* ('gammalfinsk') ville ha vært et passende navn for dem. Men det blir ikke helt rett. I disse dialektene fins det rett nok gamle trekk som dialektene på finsk side har mista eller holder på å miste, men de kvenske dialektene oppviser også særegne nye trekk. Dessuten bidrar adjektivet gammel neppe til økt status for et språk som skal revitaliseres. Et språk bør være moderne for å bli tatt i bruk i dagens samfunn.

I finsk litteratur har man fra begynnelsen av 1900-tallet brukt ordet *Ruijan suomi* eller *ruijansuomi* ('Ruija-finsk'), og med det meinte man den finsken som blei snakka i det området som finlendere har omtalt som *Ruija*, det vil si Nord-Norge. I Norge betydde *Ruija* fra gammalt av det samme som det norske ordet *Norge*, og norsk språk har alltid blitt kalt for *ruijan kieli*, og nordmenn for *ruijalaiset*. I stedet for *Ruijan suomi* kunne man altså også ha brukt *Norjan suomi*. Det er litt som når den svensken som snakkes i Finland, kalles for *finlandssvensk*, og når den finsken som den finske immigrantgenerasjonen fra 1900-tallet snakker i Sverige, kalles for *sverigefinsk*. Men det er likevel slik at talerne på norsk side sjøl aldri har brukt betegnelsen *ruijansuomi* om sitt eige språk. Enda rarere ville det ha vært for dem å omtale sitt eige språk som *ruijan murtheet* ('norske dialekter'; jf. det finske ordet *Ruijan murteet* 'Ruija-dialekter'). Det ville ha sikta til de norske dialektene, som bergens- eller oslo-dialekten. Også av en annen grunn lar navnet seg vanskelig sammenlikne med verken sverigefinsk eller finlandssvensk. De to sistnevnte er nemlig ikke eigne språk, men VARIETETER av henholdsvis finsk og svensk.

Etter at språket i Norge offisielt fikk status som eige språk i 2005, kan det ikke lenger betraktes som finsk varietet. Derfor passer ikke navna ovafor, som tar utgangspunkt i ordet *suomi* ('finsk'). De impliserer at språket er en dialekt

eller varietet av finsk. Nå når språket gjennom eiga språkplanlegging er blitt til et utbyggingsspråk med en grammatikk og et ordforråd som bygges på eigen grunn, så bør det få et eige navn.

Ei mulig løysing kunne være å kalle språket for *meidänkieli* eller *meänkieli* ('vårt språk'). Språket ville da hatt samme navn som nærspråket som snakkes i Tornedalen og andre steder i Nord-Sverige. Noen har også foreslått dette navnet, og det brukes ofte i talespråket – på samme måte som talere av mange språk eller dialekter ofte omtaler sin eigen språkvariant som 'vårt språk'. Men sjøl om språket som snakkes på svensk side, likner svært mye på språket som snakkes i Nord-Norge, anses de å være to eigne språk. Navnet *me(iä)änkieli* ville ha blanda de to språka i hop og er derfor et dårlig alternativ.

Kvensk språkting bestemte i 2009 at språket skulle hete *kväänin kieli*. I talemålsopptaka fra 2000-åra i Ruija-korpuset («Ruija-korpuset» 2016) er ordet *kvääni* svært vanlig, men ofte høres også ordet *kvääna/kväänä*. Her bør det legges til at intervjueren i det nye Ruija-korpuset er fra Finland, og i finsk tale er det forma *kveeni* som er mest brukt nå til dags. Orda *kvääni* og *kvääna/kväänä* er nye i det kvenske språket. De er lånt fra det norske ordet *kven* (på nordnorsk ofte uttalt /kvæ:n/). At kvenske ord som er laga etter mønster av det norske ordet *kven*, er av nyere dato, det indikerer det faktum at orda *kvääni*, *kvääna/kväänä* eller *kveeni* ikke er belagt en eneste gang i de over 500 sidene med talespråktekst som jeg har brukt i tillegg til Ruija-korpuset. Tekstene representerer eldre talemål, det vil si fra 1960- og 1970-åra, og de er transkribert fra lydopptaka som Finska bandarkivets stipendiater har gjort i Nord-Norge (Suomen kielen nauhoitearkisto).

Mange språkbrukere føler seg utilpass med *kvääni*-ordet. Det skyldes at minoriteten har hatt låg status i Norge, og at det norske ordet *kven* er blitt brukt som nedsettende skjellsord. Eller det var i hvert fall slik mange i minoritetsgruppa opplevde det. Mange meiner derfor også at det innlånte ordet *kvääni* er nedsettende. Men etter som *kven*-begrepet har fått stadig mer positiv valør, så vil kanskje ordet *kvääni* heller ikke oppleves som like ubehagelig lenger.

Derimot er ordet *kvääni* problematisk også strukturelt sett, for konsonantklynga *kv-* hører ikke heime i språket. Vi finner denne kombinasjonen ellers bare i ett litt eldre lånord, nemlig ordet *kvartti* ('kvarter'). Men også det opptrer vanligvis i forma *vartti*. Ordet *kvääni* er også uheldig i og med at det ikke er laga vanlige nasjonalitetsbetegnelser basert på ordet. Slike finner vi for alle

nabofolk. Vi har altså orda *ruottalaiset* ('svensker'), *ruijalaiset* ('nordmenn'), *norjalaiset* ('nordmenn'), *saamelaiset* ('samer'), *lappalaiset* ('samer') og *suomalaiset* ('finlendere'), men ordet **kvääniläinen* mangler.

Ordet *kvään* passer derfor dårlig inn i språket. Og ettersom det også ellers er uvanlig at en minoritet bruker navn fra majoritetsspråket om seg sjøl og om språket sitt, så har jeg ikke ønska å bruke det i den kvenskspårlige originalutgava av denne grammatikken.

Etter å ha fundert på dette spørsmålet lenge har jeg bestemt meg for å bruke navnet *kainun kieli* ('kvensk språk') i den kvenske utgava av denne grammatikken. Om folk som tradisjonelt har snakka språket eller har forfedre som har brukt det, bruker jeg navnet *kainulainen* ('kvener').

I finsk litteratur på 1800-tallet var ordet *kainulainen* vanlig som motsvar til det norske ordet *kven*. Det kommer trulig av at den etymologiske forskninga på 1700-tallet hadde begynt å kople sammen det norske ordet *kvæn* og den eldgamle betegnelsen *kainulainen*, som i finske dialekter bruktes om beboerne i Bottenvika (jf. Julku 1986, s. 13–24). Man meiner altså, og meiner fortsatt, at *kven* og *kainu* er samme ord, og at det er blitt lånt mellom de to språka. Hvilket av de to språka som er långiver, og hvilket som er låntaker, er forskerne fortsatt uenige om (jf. Andreassen 2016).

Seinere har ordet *kainulainen* nesten blitt borte i finsk litteratur. Men ordet blei på nytt lansert av «skriftkvenskens far», Terje Aronsen, til bruk for kvenskspårlige (jf. Aronsen 2001).¹ Samtidig begynte han å kalle språket for *kainun kieli*. Navnevalget bygde han på muntlige opplysninger han sjøl hadde fått om at gamle folk fortsatt huska ordet *kainunlainen* som inngruppenavn, sjøl om det allerede hadde forsvunnet fra dagligtalen. I dag brukes orda *kainulainen* og *kainun kieli* blant anna i undervisningsmateriell på Universitetet i Tromsø og i lærebøker for barneskolen.

Det er uansett bare tida som vil vise hvilke navn som kommer til å feste seg, og hvilke som kommer til å falle bort. I dag er det fortsatt flere navn som er i bruk, og kanskje er det slik at et språk kan ha flere navn som brukes parallelt, og ikke bare ett navn. Kvensk har jo faktisk også to navn på majoritetsspråket her i landet, *ruija* og *norja*!

1 Sjøl foreslo jeg allerede i 1996 ordet *kainhun kieli* som navn på et felles skriftspråk for folk på norsk og svensk side av grensa. Men Terje Aronsen hadde allerede den gangen fått samme idé.

1.2 Hvor finner vi informasjon om kvensk språkstruktur?

Kvensk språkstruktur er lite utforska. De mest omfattende arbeida er Johan Beronkas framstillingar av syntaksen og orddannelsen i dialektene i Porsanger og Vadsø (Beronka 1922; Beronka 1925) og Anna-Riitta Lindgrens doktoravhandling om endringer i verbbøyinga i dialektene i Nordreisa, Børselv og Vestre Jakobselv (Lindgren 1990). Her kan vi også nevne flere større eller mindre studentoppgaver: Marjut Aikio har undersøkt variasjonen i nominale vokal- og konsonantstammer i Nordreisa-dialektene (Aikio 1981), Trond Trosterud bindingsrelasjonar i dialektene i Pasvik og Børselv (Trosterud 1990), Klaus Skoge variasjonen i illativsformer av fjerde infinitiv i dialektene i Nordreisa, Børselv og Vestre Jakobselv (Skoge 1998), Maarit Soukka kongruens mellom subjekt og predikat i Alf Nilsen-Børsskogs roman *Kuosuvaaran takana* (Soukka 2006) og Mihail Voronov predikatfunksjonar i samme romanen (Voronov 2006). Av eldre framstillingar kan vi også nevne Martti Rapolas lydhistoriske eksempelsamling fra Lyngen-dialekten (Rapola 1939).

Så langt fins det svært lite skriftlig materiale på kvensk, og det meste av det er skrevet av folk fra Porsanger, først og fremst av Alf Nilsen-Børsskog, som ga ut tre romaner (Nilsen-Børsskog 2004; Nilsen-Børsskog 2007; Nilsen-Børsskog 2011) og flere diktsamlinger (Nilsen-Børsskog 2008; Nilsen-Børsskog 2010a; Nilsen-Børsskog 2010b; Nilsen-Børsskog 2010c; Nilsen-Børsskog 2013). Agnes Eriksen har gitt ut kvenske regler (Eriksen 2003) og eventyr (Eriksen 2011a; Eriksen 2011b). Hun har også skrevet lærebøker i kvensk for barneskolen. Terje Aronsen har særlig bidratt som oversetter fra kvensk til norsk. Han har oversatt offisielle skriv, religiøse tekster, vitenskapelige framstillingar og tegneserier, og han har vært så vennlig å gi meg tilgang til disse oversettelsene i digital form. Pasvikdølen Olav Beddari skreiv også fortellingar på sin eigen dialekt, som han sjøl rett nok så på som finsk dialekt (Beddari 1987). I tillegg har vi de nesten hundre år gamle fortellingene fra Kvænangen og Nordreisa ført i pennen av Just Qvigstad (Qvigstad 1925), og Johan Beronkas fortellingar, som er med i hans *Syntaktiske iagttagelser fra de finske dialekter i Vadsø og Porsanger* (Beronka 1922).

Det er likevel samla inn en god del kvensk dialektmateriale som er oppbevart i arkiv. Viktigst for studiet av grammatikken har Finska bandarkivet vært, hvor det fins 419 timer med kvenske dialektopptak (Suomen kielen nauhoitearkisto).

Materialet spenner fra Storfjord i vest til Sør-Varanger i aust. Av betydning er også materialet i Ruija-korpuset, som er tilgjengelig på nettet («Ruija-korpuset» 2016). Der fins først og fremst digitaliserte opptak fra Porsanger og Varanger. Til hjelp har også Arkivet för morfologi i finska dialekter vært, hvor det fins materiale fra Nordreisa og Aust-Finnmark («Arkivet för morfologi i finska dialekter (Muoto-opin arkisto)»).

Men ettersom det i liten grad fins spesifikk forskning om emnet, så har det vært et stort nybrottsarbeid å få skrevet denne grammatikken. Basert på de nevnte tekstkjeldene har de strukturelle egenskapene ved språket blitt forsøkt beskrevet, og deretter har det blitt lagt fram forslag for Språktinget om hvordan kvensk skriftspråk bør skrives i lærebøker.

1.3 Hvordan har denne grammatikken blitt til?

Opptakten til denne grammatikken går tilbake til 2006, da jeg begynte å undervise i kvensk språk ved Universitetet i Tromsø. Den gangen fans det ikke noen kvensk grammatikk, og jeg så meg derfor nødt til å sette i gang arbeidet med å lage en slik. Som grunnlag for den første versjonen av grammatikken valgte jeg porsanger- og da spesielt børselvsdialektenvarieteteten. Det var der jeg fant mest skriftlig materiale som kunne danne utgangspunkt for en grammatisk beskrivelse av det kvenske språket. Den viktigste enkeltkjelda var Alf Nilsen-Børsskogs roman *Kuosuvaaran takana* (Nilsen-Børsskog 2004), som nettopp var kommet ut da arbeidet med grammatikken tok til.

Like etter begynte også det offisielle planleggingsarbeidet for kvensk. I statsbudsjettet for 2006 satte Stortinget av midler til standardisering av kvensk, og Kvensk institutt fikk ansvaret for dette arbeidet. I 2007 blei Kvensk språkråd etablert, og i 2008 Språktinget.

Mandatet til Språktinget var å standardisere kvensk språk. Standarden skulle tjene som mal for hvordan kvensk bør skrives i lærebøker. Men til å begynne med var det ikke klart for Språktinget hvordan en skulle ta fatt på utforminga av en slik standard.

Språk er alltid prega av variasjon mellom ulike dialekter, og slik er det også i kvensk. Når man nå skulle ta i bruk kvensk som skriftspråk, så gjaldt det å bestemme seg for hvilke prinsipper man ville følge. Ett mulig prinsipp går ut på å inngå kompromisser mellom de ulike dialektene. Til en viss grad er det slik man på 1800-tallet bygde for eksempel det finske skriftspråket, som

inneholder strukturelle trekk og ord både fra de austlige og de vestlige dialektene. Derimot fikk ikke nordlige dialekttrekk innpass i skriftspråket.

En annen modell for å lage et skriftspråk er å ta utgangspunkt i den dialekten som er mest brukt, og som det fins mest skriftlig materiale ifra. Det har som regel vært administrasjonsspråket. Det var slik for eksempel det svenske og det franske skriftspråket så dagens lys. Etter en slik modell burde en uten tvil ha valgt porsangerdialekten og forfatterne derifra som normeringsgrunnlag for kvensk: Så langt er nesten alt av skriftlig kvensk skrevet på denne varieteten. Det var da også opprinnelig denne strategien jeg la meg på, da jeg begynte å skrive på grammatikken.

Begge strategiene har sine fordeler og ulemper. Når man bygger et kompromisspråk, risikerer man at språkbrukerne har vanskelig for å identifisere seg med språket. Det kjennes litt fremmed for alle. Når man derimot baserer seg på kun én dialekt, så kjenner de som snakker en annen dialekt, seg ikke igjen i språket og syns det er feil.

En kan også velge enda en annen strategi, som går ut på å tillate variasjon. Det vil si at man ikke etablerer noen mal for hvordan man skal skrive, men overlater til hver enkelt å skrive på sin egen dialekt og etter egne ønsker. En slik modell er nok gangbar for skjønnlitterære tekster, men den er utilstrekkelig i de tilfeller der språket skal læres bort til barn og folk som ikke kan det fra før.

En annen måte å godta variasjon i skriftspråk på er å åpne for bruk av to eller flere varianter av ett og samme grammatiske trekk.

Ei slik løsning falt også Språktinget ned på. Det har bestemt at variasjon og parallelle former skal være tillatt når det dreier seg om slike markører som heilt klart skiller dialektene fra hverandre, og som språkbrukere og språkmiljøer der språket fortsatt er i aktiv bruk, anser som viktige. Dette prinsippet gir seg i denne grammatikken utslag i at det for ett og samme grammatiske trekk til dels er satt opp to eller tre mønster for hvordan det kan skrives. Som oftest er det likevel bare snakk om én variant i og med at det er mange likhetstrekk og bare få markante forskjeller mellom de kvenske dialektene (se Söderholm 2008).

Språktinget har også fulgt et annet viktig prinsipp: I skriftspråket er det bare tatt med slike trekk som fins i kvenske dialekter. Da de ulike formene og språkstrukturene blei vedtatt, blei det tatt hensyn til alle kvenske dialekter fra Lyngen til Pasvik, men ikke til språk eller dialekter utafor Norge. En annen strategi ville ha vært å inngå kompromisser med meänkieli eller det finske skriftspråket, men det gjorde man ikke.

Arbeidsfordelinga mellom Språkrådet og Språktinget var til å begynne med tenkt slik at Språkrådet skulle legge fram forslag for Språktinget, som så skulle fatte vedtak basert på forslaga. Mens man utpekte språkforskere til å sitte i Språkrådet, så blei medlemmene av Språktinget valgt blant språkbrukere som representerer ulike dialekter. Språkrådet besto av Irene Andreassen, Terje Aronsen, Pia Lane, Anna-Riitta Lindgren og forfatteren av denne grammatikken. Som medlemmer i Språktinget fungerte Trygg Jakola, Oddgeir Johansen, Dagny Olsen, Henry Osima og Leena Pedersen. Oddgeir Johansen blei seinere avløyst av Kyrre Isaksen.

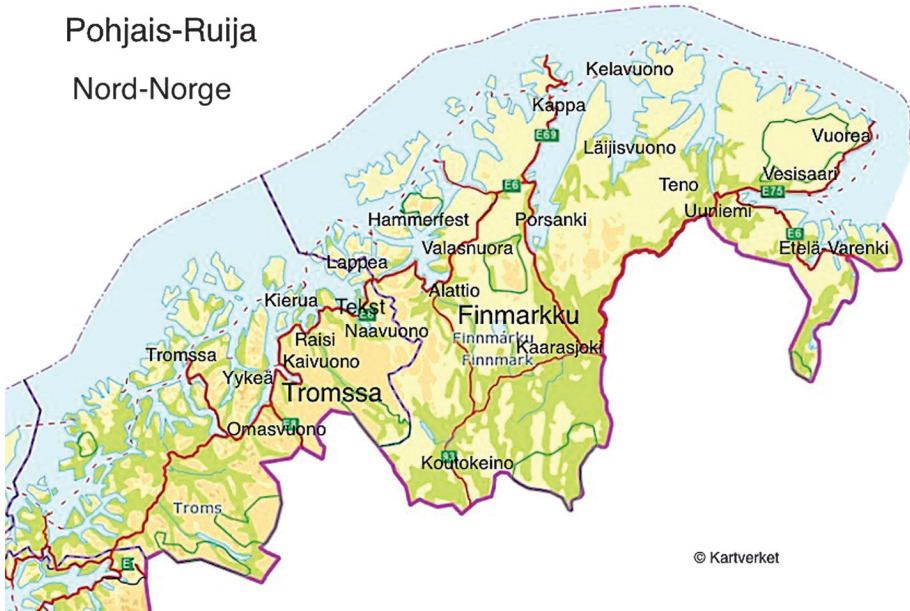
Arbeidsfordelinga mellom Språkrådet og Språktinget varierte likevel noe, og Språkrådet blei lagt ned da mandatperioden gikk ut våren 2010. I løpet av mandatperioden rakk Språkrådet å behandle ortografisk, fonologisk og morfologisk variasjon, verb- og nomenbøying og nesten også syntaksen. Som diskusjonsgrunnlag brukte vi grammatikken som jeg hadde laga for studentene mine. Språkrådet gjorde vedtak om hva slags type variasjon som skulle innlemmes i læreboknormalen. Mest sentralt i arbeidet var verb- og nomenbøyinga. Anna-Riitta Lindgren utreda variasjonen i verbbøyinga, mens jeg tok meg av variasjonen i nomenbøyinga. Etter at Språkrådet var lagt ned, var det jeg som hadde hovedansvaret for å legge fram forslag for Språktinget. Innimellom kom også medlemmer av Språktinget sjøl med forslag, som da enten blei godkjent eller avvist.

Den foreliggende grammatikken bygger på de vedtaka som Språktinget har gjort. Grunnstammen i framstillinga er likevel den grammatikken som jeg i begynnelsen laga basert på Porsanger-varieteteten, og jeg står også ansvarlig for den teoretiske ramma rundt verket.

Eksempelsetningene som er brukt i grammatikken, er først og fremst på Porsanger-varieteteten, men også andre varieteter er representert der. De norske oversettelsene av setningene følger originalen så tett som mulig, noe som i noen tilfeller har resultert i mindre elegante formuleringer. Når det gjelder bøying, så viser eksempelordene alltid heile variasjonsbredden mellom de ulike varietetene som rommes innafor vedtaka til Språktinget.

1.4 De kvenske dialektene

Kvenske dialekter har fra gammalt av vært snakka i Troms og Finnmark. I dag er de like mye brukt i store byer, som Oslo og Tromsø. Men problemet

Kart 1.1 Tradisjonelle bruksområder for kvensk og viktigste kommuner (Kjelde: Norgeskart. De kvenske stedsnavna er lagt til av Eira Söderholm.) De norske navna er: Alattio = Alta, Etelä-Varenki = Sør-Varanger, Finmarkku = Finnmark, Kaarasjoki = Karasjok, Kaivuono = Kåfjord, Kappa = Nordkapp, Kelavuono = Kjøllefjord, Kierua = Skjervøy, Koutokeino = Kautokeino, Lappea = Loppa, Läjijisvuono = Laksefjord, Naavuono = Kvænangen, Omasvuono = Storfjord, Porsanki = Porsanger, Raisi = Nordreisa, Teno = Tana, Tromssa = Tromsø, Troms, Uuniemi = Nesseby, Valasnuora = Kvalsund, Vesisaari = Vadsø, Vuorea = Vardø, Yykeä = Lyngen.

er overalt at det blir færre og færre som snakker språket, og at aldersstrukturen blant talerne er skeiv: Mens vi finner en god del språkbrukere blant de eldste generasjonene, så er det nesten ingen unge som behersker språket. De viktigste tradisjonelle bruksområda for kvensk er merka av på kart 1.1.

Ut fra en tradisjonell strukturlingvistisk synsvinkel regnes de kvenske dialektene til de nordfinske dialektene. I tillegg til kvensk består denne gruppa av dialektene på finsk side fra Kemi og nordover og alle de austersjøfinske dialektene på svensk side. Nå når kvensk og meänkieli har fått status som egne språk, omtaler vi dem ikke lenger som dialekter. Om slike språk som likner svært mye på hverandre, har jeg begynt å bruke begrepet *nærspåk* (på finsk og kvensk *likikielet*) (jf. for eksempel Söderholm 2001). Eksempler på nærspåk er kvensk, meänkieli og finsk. I en annen

sammenheng har jeg satt opp en «nærspråksindeks» for disse tre språka (Söderholm 2010). Indeksen er regna ut basert på de 61 av Lauri Kettunens dialektkart som inneholder nok informasjon om kvenske dialekter og meänkielidialekter (Kettunen 1969). Karta gir en oversikt over tradisjonelle finske dialektmerker. Indeksen måler hvor like de tre nærspråka er jamført med hverandre. Dersom to språk deler et dialektmerke, så er likhetsverdien 1, ellers 0. Gjennomsnittet av alle verdiene utgjør da likhetsindeksen mellom de to språka. Resultatet blir da slikt:

Kvensk versus meänkieli: 0,87

Kvensk versus finsk skriftspråk: 0,53

Meänkieli versus finsk skriftspråk: 0,52

Vi ser at målt på disse trekkka står meänkielidialekter og kvenske dialekter svært nær hverandre. Hadde vi sett bort fra variasjonen og bare undersøkt om vi finner de samme formene på kartet, så ville likhetsverdien ha vært 1.

Men hvordan ser bildet ut om vi sammenlikner de kvenske dialektene med hverandre? Jeg har forsøkt å tallfeste variasjonen mellom kvenske dialekter ved å kartlegge forekomsten av 16 språktrekk. Det er for det meste trekk som Språkinget i begynnelsen av arbeidet sitt brukte som kriterier når det forsøkte å ta stilling til om man i standardiseringa av kvensk muligens skulle sikte seg inn mot nærspråka meänkieli eller kanskje finsk skriftspråk. I undersøkelsen har jeg brukt det samme materialet som jeg brukte som grunnlag for forslaga jeg utarbeida for Språkinget (se 1.2 ovafor). Framstillinga er ganske summarisk, og den er ikke gitt ut annetsteds.

Resultata er oppsummert i tabell 1.1. Der er dialektene rangert fra aust til vest med disse forkortelsene: S = Sør-Varanger, V = Vadsø, T = Tana, P = Porsanger, A = Alta, Kv = Kvæningen, N = Nordreisa, K = Kåfjord, St = Storfjord (Lyngen). Siste kolonnen viser forekomsten av trekkka i Alf Nilsen-Børsskogs bøker (AB). Symbolene som er brukt i radene, betyr følgende: – = trekket forekommer (nesten) ikke, (–) = ganske sjelden, +/- = verken vanlig eller uvanlig, (+) = ganske vanlig, + = svært vanlig. Det må understrekes at vurderinga ikke er absolutt: For eksempel er første og andre persons personlige pronomen belagt som *mie* og *sie* i heile området, men hvor vanlige formene *mi* og *si* er, varierer fra dialekt til dialekt.

Tabell 1.1 Forekomst av 16 språktrekk i kvenske dialekter

	S	V	T	P	A	Kv	N	K	St	AB
1. H-flytting, for eksempel <i>kouhluun</i> vs. <i>koulhuun</i>	+	+	(-)	(-)	-	+	(-)	(-)	(-)	-
2. Perfektum partisipp på -t, for eksempel <i>tullut</i> vs. <i>tullu</i>	-	-	(-)	-	(-)	+/-	-	-	-	-
3. Personlige pronomen <i>mi</i> og <i>si</i>	-	-	(-)	(-)	+	+	+/-	+	+/-	-
4. Kongruens i flertall presens tredje person, for eksempel <i>het ova(t)</i> - <i>ouva(t)</i> vs. <i>het oon</i>	-	(-)	-	-	-	+/-	-	+/-	-	-
5. <i>đ</i> som 0-stadium av <i>t</i> vs. <i>j</i> , <i>v</i> , <i>h</i> eller ingenting, for eksempel <i>kota</i> vs. <i>kođan</i>	-	-	-	+/-	-	-	-	-	-	+
6. Bortfall av - <i>i</i> i preteritum tredje person, for eksempel <i>löyty</i> vs. <i>löytyi</i>	+	+	(+)	-	+/-	(-)	(-)	-	(-)	-
7. Preteritum tredje person flertall identisk med andre person entall eller med passiv, for eksempel <i>het tulit</i> vs. <i>het tulhiin</i>	+	+	+	-	+	-	-	-	+	-
8. Presens tredje person flertall på - <i>vA(t)</i> vs. passivform, for eksempel <i>het tul(le)va(t)</i> vs. <i>het tulhaan</i>	+	+	+	+/-	+	+	(+)	+	+	+/-
9. Spesialgemining vs. allmenngemining, for eksempel <i>aikkaa</i> vs. <i>aikaa</i>	-	-	-	(+)	-	(-)	+/-	-	-	+
10. Monoftongering av sluttvokalisme, for eksempel <i>pimnee</i> vs. <i>pimeä</i> - <i>pimiä</i> , <i>laattii</i> vs. <i>laattia</i> , <i>porstuu</i> vs. <i>porstua</i>	-	-	(-)	(+)	-	(-)	(+)	-	-	+
11. <i>iA</i> - vs. <i>eA</i> -kombinasjon (- <i>ee</i>), for eksempel <i>kauhia</i> vs. <i>kauhea</i> - <i>kauhee</i>	+	+	(-)	(-)	-	-	-	+/-	(-)	-
12. Realisering av - <i>t</i> i former som <i>ajjaat</i> vs. <i>ajjaa</i> , <i>venet</i> vs. <i>vene</i> , <i>kaikilet</i> vs. <i>kaikile</i> , <i>sinnet</i> vs. <i>sinne</i> , <i>läpit</i> vs. <i>läpi</i>	-	-	-	+/-	(+)	+	(-)	+/-	+	+/-
13. Bortfall av - <i>a</i> i partitiv flertall, for eksempel <i>marjoi</i> vs. <i>marjoja</i>	-	-	-	(-)	-	(-)	(-)	-	(-)	+
14. Illativ av 3. infinitiv på - <i>hAn</i> vs. - <i>mhA(A)n</i> , for eksempel <i>tulehan</i> vs. <i>tulemhaan</i>	-	-	-	(+)	-	-	+/-	-	-	+
15. <i>UA</i> - vs. <i>OA</i> -kombinasjon, for eksempel <i>maitua</i> vs. <i>matoa²</i>	(-)	(-)	-	-	-	(+)	-	(+)	-	-
16. Assimilasjon av - <i>s</i> i verbstamme og - <i>t</i> i ending, for eksempel <i>pestä</i> vs. <i>pestä</i>	+	+	(-)	-	-	+	(-)	+	-	-

2 I Kvænangen og Kåfjord blir *O*-endinga som regel til -*U*, og kombinasjonen *OA* er derfor svært sjelden.

Jeg har regna ut avstanden mellom dialektene ved at jeg for hvert trekk sammenlikna hver dialekt med seg sjøl og alle de andre dialektene og tallfesta likheta med distanseverdier fra 1 til 0 med mellomtrinna 0,75, 0,5 og 0,25. Deretter har jeg regna ut den gjennomsnittlige distanseverdien for alle trekka mellom alle para av sammenlikna dialekter. Gjennomsnittet viser avstanden fra en bestemt dialekt til de andre dialektene. Jo nærmere 1 verdien er, jo likere er de to dialektene. Resultata er framstilt i tabell 1.2.

Ifølge tabellen ligger Sør-Varanger-dialekten nærmest Vadsø-dialekten (0,98), Tana-dialekten nærmest Storfjord-dialekten (0,83), som igjen ligger nærmest Alta-dialekten (0,88). Porsanger-dialekten likner mest på Nordreisa-dialekten (0,84), og kvænangsdialekten likner mest på Kåfjord-dialekten (0,80). Språket til Alf Nilsen-Børsskog ligger ikke overraskende nærmest Porsanger-dialekten, men mens språket til Alf nesten er gjennomført konsekvent, så fins det variasjon i dialekten. Avstandsverdien blir derfor 0,83.

En annen ting vi kan lese ut av tabellen, er at de kvenske dialektene ikke utgjør et dialektkontinuum hvor nabodialekter ligger hverandre nærmest. Unntaket er Varanger-dialektene, det vil si Sør-Varanger og Vadsø, som er svært like. Derfor blir det etter mitt syn ikke rett å dele dialektene inn i austlige og vestlige dialekter. Ei inndeling i fire grupper ser ut til å gi en mer treffende beskrivelse: (1) Varanger, (2) Tana, Alta og Storfjord, (3) Porsanger og Nordreisa, og (4) Kvænanen og Kåfjord. Det er mulig at utfallet blir et anna

Tabell 1.2 Forholda mellom dialektene

	S	V	T	P	A	Kv	N	K	St	AB
S = 1	1	0,98	0,78	0,44	0,64	0,56	0,53	0,64	0,67	0,30
V = 1	0,98	1	0,77	0,42	0,63	0,58	0,52	0,66	0,66	0,28
T = 1	0,78	0,77	1	0,63	0,83	0,56	0,72	0,64	0,83	0,45
P = 1	0,44	0,42	0,63	1	0,58	0,50	0,84	0,58	0,67	0,83
A = 1	0,64	0,63	0,83	0,58	1	0,64	0,67	0,69	0,88	0,47
Kv = 1	0,56	0,58	0,56	0,50	0,64	1	0,63	0,80	0,64	0,36
N = 1	0,53	0,52	0,72	0,84	0,67	0,63	1	0,64	0,73	0,70
K = 1	0,64	0,66	0,64	0,58	0,69	0,80	0,64	1	0,69	0,41
St = 1	0,67	0,66	0,83	0,67	0,88	0,64	0,73	0,69	1	0,50
AB = 1	0,30	0,28	0,45	0,83	0,47	0,36	0,70	0,41	0,50	1

dersom noen av trekka i sammenlikninga byttes ut med andre trekk. Og vi kan også tenke oss at en grundigere analyse basert på et større materiale kan få fram andre forekomstverdier for de ulike trekka. Et anna problematisk aspekt ved den foreliggende undersøkelsen er at trekka er vekta likt. Men det er også slik at for eksempel gemineringsforskjeller veier tyngre enn forskjeller av typen *pessä* vs. *pestä*. Alt i alt er det like fullt grunn til å hevde at dialektisoglossene går på kryss og tvers av det kvenske språket. I denne grammatikken opererer jeg derfor ikke med noen bestemt dialektinndeling ved å sette opp formvarianter for ulike dialektgrupper. Men når det for én og samme kategori fins to eller flere godkjente varianter, så nevner jeg som regel hvilken variant som høver best med hvilken dialekt, for eksempel Porsanger (og Nordreisa) eller Varanger. Av og til snakker jeg også om Nord-Troms-dialekter. Men en mer spesifikk dialektinndeling har det verken vært ønskelig eller mulig å gjennomføre.

En stor del av dem som leser og lærer seg kvensk, kan i utgangspunktet ikke språket. I den praktiske språkundervisninga har jeg derfor brukt å dele grammatiske trekk inn i tre grupper, som jeg har kalt for varieteter. Det er (1) Porsanger og Nordreisa-varieteteten, (2) Varanger-varieteteten og (3) den såkalte elvedalsvarieteteten, som høver for språkinnlærere fra alle de andre dialektområda. I den grad det fins variasjon mellom de ulike varietetene, så er språkeksempla i denne grammatikken alltid ordna på den måten at Porsanger og Nordreisa-varianten er oppført først, så kommer elvedalsvarianten, og til slutt står Varanger-varianten. Når det bare er to varianter, så er den første fra Porsanger og Nordreisa-varieteteten, mens den andre representerer de andre varietetene.

Leseren som har kunnskap om sin eigen dialekt, står sjølsagt fritt til å kombinere dialekttrekk ut fra systemet i sitt eige talemål.

1.5 Inspirasjonskjelder, mål og oppbygning

Som jeg var inne på i avsnitt 1.2 ovafor, så kan vi regne Johan Beronkas framstillinger av dialektene i Porsanger og Vadsø som den første kvenske grammatikken (Beronka 1922; Beronka 1925). Men den foreliggende grammatikken er den første som gir ei samla framstilling av kvensk skriftspråk. Slik sett har den ikke hatt noe bestemt forbilde å bygge på. Jeg har likevel fått inspirasjon fra flere beskrivelser av finsk grammatikk. I mindre grad har jeg også konsultert samiske og norske grammatikker.

Av de viktigste inspirasjonskjeldene kan følgende nevnes: *Iso suomen kieliooppi* (Hakulinen mfl. 2004), Maria Vilkonas *Suomen lauseopin perusteet* (Vilkuna 1996), Anneli Pajunens *Suomen verbirektiosta* (Pajunen 1999) og *Argumenttirakenne* (Pajunen 2001), Klaus Peter Nickels *Samisk grammatikk* (Nickel 1994), og *Norsk referansegrammatikk* (Faarlund, Lie, og Vannebo 1997).

Ved å tilpasse disse framstillingene, forenkle dem, og kombinere dem på ulike plan har jeg utarbeida en modell som jeg i denne grammatikken bruker for å beskrive det kvenske språket. Det er likevel ikke lingvistisk teoriutvikling denne grammatikken sikter mot. Det primære målet med grammatikken er heller å presentere læreboknormalen som Språktinget har vedtatt, og på den måten være et hjelpemiddel for språkbrukere og de som ønsker å lære seg språket. Slik håper jeg at grammatikken kan komme til nytte både som oppslagsverk og som lærebok.

Boka er disponert slik: Først prøver jeg å gi et overordna bilde av hvordan det kvenske språket er bygd opp, og så følger en beskrivelse av morfofonologiske vekslinger og lydvariasjonen mellom dialektene. Deretter kommer et større kapittel om syntaks. Jeg syns det er enklere å lære seg de ulike bøyingsformene når en først har lært seg hvilke syntaktiske rammer de kan opptre i. Etter syntakskapitlet går vi i detalj gjennom nomen- og verbmorfologien. For hver kategori er det også kort oppgitt hvilke syntaktiske omgivelser den brukes i. Deretter presenterer jeg i tur og orden ordklassene pronomer, tallord, adverb, adposisjoner (preposisjoner og postposisjoner), og til slutt junksjoner, det vil si konjunksjoner og subjunksjoner. De siste tre ordklassene er beskrevet fra en semantisk-syntaktisk synsvinkel.

Orddannelse er ikke omtalt i denne grammatikken. Temaet er nesten ikke forska på, og Språktinget har ikke behandla det enda. Beronkas *Iagttagelser fra orddannelses- og formlæren* gir blant anna en oversikt over en god del avleingsuffixer og bruken av dem (Beronka 1925).